

Аналіз сучасного стану надання послуги із супроводу та психологічної підтримки сімей, у складі яких є особи, нездатні до самообслуговування

С. МЕЛЬНИК,
кандидат економічних наук,
М. ХАРЛАПАНОВА
Науково-дослідний інститут соціально-трудо­вих відносин
Мінсоцполітики України
м. Луганськ

У статті проаналізовано сучасний стан надання послуги із супроводу та психологічної підтримки сім'ям, у складі яких є особи, нездатні до самообслуговування. Розглянуто проблеми та бар'єри, з якими стикаються сім'ї, у складі яких є інваліди. Охарактеризовані чинники, від яких залежить соціальна адаптація сімей з інвалідами, а також виокремлено напрями вирішення проблем таких сімей.

В статье проанализировано современное состояние предоставления услуги по сопровождению и психологической поддержке семей, в составе которых есть лица, неспособные к самообслуживанию. Рассмотрены проблемы и барьеры, с которыми сталкиваются семьи, в составе которых есть инвалиды. Охарактеризованы факторы, от которых зависит социальная адаптация семей с инвалидами, а также выделены направления решения проблем таких семей.

This paper examines the current state of the service support and psychological support to families which include those persons incapable of self. The problems and barriers faced by families, which include those with disabilities. Author determined factors that affect social adaptation of disabled families, and singles out towards solving the problems of families.

Ключові слова: *соціальний супровід, соціальний захист, соціальна адаптація, інвалід, особа, нездатна до самообслуговування.*

Постановка проблеми та її актуальність. Останні десятиріччя характеризуються масштабними змінами у політичному, економічному, соціальному та культурному житті України. В умовах соціально-економічної нестабільності в державі фіксується загострення проблем усіх уразливих верств населення, зокрема сімей, у складі яких є інваліди та особи, нездатні до самообслуговування. З об'єктивних причин макросоціального характеру рівень сімейного благополуччя в таких сім'ях значно вищий, ніж в інших типах сімей.

За останніми статистичними даними, чисельність інвалідів в Україні станом на 01.01.2013 р. становила 2 788 226 осіб, або 6,1% загальної чисельності населення, проти 5,3% у 2006 р. Таким чином, чисельність інвалідів станом на 01.01.2013 р. збільшилася на 293,0 тис. осіб порівняно з чисельністю інвалідів на відповідну дату 2006 р. (рис.1). В

Україні, зокрема, зростання чисельності інвалідів відбувається внаслідок зниження рівня медичного обслуговування, зростання побутового і виробничого травматизму, складної екологічної ситуації, яка загострюється змінами в соціально-економічній сфері, становлення ринкових відносин господарювання тощо. Все це неминуче впливає на загальний життєвий стан і психологічне самопочуття людини.

При цьому слід відзначити, що загальні статистичні дані не відображають повну картину становища осіб, нездатних до самообслуговування, та їхніх сімей, тому що значна частка осіб, нездатних до самообслуговування, не мають юридично встановленого статусу інвалідності. У цілому ж державна статистика стосовно загальної чисельності осіб, нездатних до самообслуговування, та їхніх сімей відсутня.

Необхідно зауважити, що у вітчизняному законодавстві наявне лише визначення поняття «інвалід».

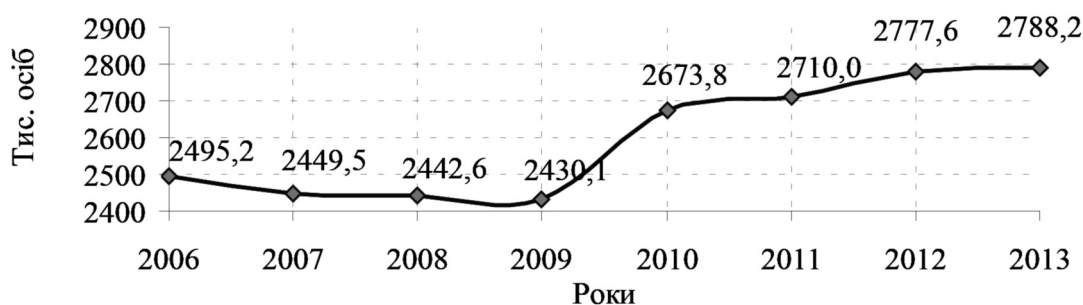

Рис. 1. Динаміка загальної чисельності інвалідів в Україні станом на початок 2006–2013 рр.

Джерело: Побудовано авторами за даними Державної служби статистики України.

Так, відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист. Натомість чіткого визначення такої категорії, як «особи, нездатні до самообслуговування», у чинному законодавстві не існує, але всі особи, нездатні до самообслуговування, які проживають у сім'ї, за різних підстав можуть бути поділені на кілька груп: за віком, походженням інвалідності, за мірою збереження працездатності, за характером захворювання тощо. У свою чергу, родини, які мають у своєму складі осіб, нездатних до самообслуговування, можна умовно поділити на наступні види: сім'я, яка виховує дитину-інваліда; сім'я, у якій один або два дорослих (подружжя, батьки) є інвалідами; сім'я, у якій найближчі родичі – інваліди; сім'я інвалідів війни або військової служби тощо. Соціальна специфіка таких сімей полягає у правових, економічних, комунікативних, психологічних та інших бар'єрах, які не дозволяють як самим особам із різними відхиленнями у здоров'ї, так і членам їхніх сімей активно включитися до життя суспільства й повноцінно брати участь у ньому¹.

Соціалізація осіб, нездатних до самообслуговування, та їхніх сімей здійснюється в державі шляхом поступового розвитку системи соціального супроводу, тобто комплексу дій, націлених на соціальну допомогу з метою подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу зазначених вище осіб та їхніх сімей тощо.

Процес соціалізації названих осіб неможливий також без психологічної підтримки, яка є системою соціально-психологічних, психолого-педагогічних способів і методів допомоги особі з метою оптимізації її психоемоційного стану в процесі формування здатностей (компетенцій) і самосвідомості.

Здійснення соціального супроводу осіб, нездатних до самообслуговування, в Україні базується на нормах чинного міжнародного законодавства, до якого приєдналася й наша держава, та на нормах національного законодавства.

До основних міжнародних документів, якими визначається сутність та принципи здійснення соціального супроводу осіб із обмеженими фізичними та розумовими можливостями, належать Декларація про права розумово відсталих осіб, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1971 р., Конвенція про права дитини, прийнята ООН у 1989 р., та Стандартні правила забезпечення рівних можливостей інвалідів, затверджені ООН у 1993 р., Конвенція про права інвалідів та Факультативний протокол до неї, схвалені 13.12.2006 р. на пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН; Конвенція МОП про професійну реабілітацію та зайнятність інвалідів від 20.06.1983 р. №159; Рекомендація МОП щодо професійної реабілітації та працевлаштування інвалідів від 20.06.1983 р. №168; Рішення Ради Європи від 17.06.1999 р. щодо рівних можливостей працевлаштування для людей з фізичними вадами; Рішення Ради Європи та представників урядів держав-членів на зустрічі в рамках Ради Європи від 20.12.1996 р. щодо рівності можливостей для людей з фізичними вадами; План дій Ради Європи «Сприяння правам і повній участі життя людей з обмеженими можливостями в суспільстві»:

¹ Звіт про науково-дослідну роботу «Дослідження можливих механізмів соціального супроводу та психологічної підтримки сімей, у складі яких є особи, нездатні до самообслуговування». – Луганськ : ДУ НДІ СТВ, 2013. – С. 6.

покращення якості життя людей з обмеженими можливостями в Європі у 2006–2015 роках».

Основні норми вітчизняного законодавства щодо здійснення соціального супроводу осіб, нездатних до самообслуговування, містяться у Законах України «Про соціальні послуги» від 18.09.2012 р. №5290-IV, «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 15.01.2009 р. №878-IV, «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 06.10.2005 р. №2961-IV, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації інвалідами права на трудову зайнятість» від 05.07.2012 р. №5067-IV; в Указі Президента України «Про заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями» від 19.05.2011 р. №588/2011; у розпорядженнях Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів» від 12.10.2000 р. №1545, «Про затвердження концепції соціальної адаптації осіб з розумовою відсталістю» від 25.08.2004 р. №619-р.; а також у постановках Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів, пов'язаних з розв'язанням деяких проблем соціального захисту інвалідів» від 03.12.2009 р. №1460-р та «Про затвердження порядку забезпечення окремих категорій населення технічними та іншими засобами реабілітації і формування відповідного державного замовлення, переліку таких засобів» від 05.04.2012 р. №321 та інші.

Аналіз досліджень і публікацій. Незважаючи на сформоване законодавче підґрунтя і створення соціально-реабілітаційної інфраструктури, соціальний супровід як комплексна система тільки-но починає формуватися в Україні. На відміну від нашої держави у країнах із розвинутою ринковою економікою перехід до «соціальної» моделі інвалідності розпочався ще у 70-х роках минулого сторіччя. Завдяки цьому такими країнами накопичено більш глибокий досвід і триваліші традиції забезпечення соціального супроводу та психологічної підтримки сімей, у складі яких є особи, нездатні до самообслуговування. Окремі аспекти впровадження системи соціального захисту інвалідів вивчалися таким зарубіжними та вітчизняними науковцями, як Е. Аалтонен, К. Бондарчук, І. Верховод, О. Вірич, Г. Гаврюшенко, М. Каргалова, Т. Кір'ян, О. Холостова, М. Талан, А. Шевцова. Огляд наукових праць названих авторів дозволив виявити, що чітко означеного системного підходу до порядку надання послуг із соціального супроводу та психо-

логічної підтримки сім'ям, у складі яких є особи, нездатні до самообслуговування, особливо в практиці нашої країни не вироблено.

Отже, проблема пошуку перспектив та вдосконалення можливих механізмів надання послуги із соціального супроводу сімей, у складі яких є особи, нездатні до самообслуговування, в Україні стає вкрай актуальною.

Метою дослідження є виявлення перспектив розвитку існуючої системи соціального супроводу осіб, нездатних до самообслуговування для сприяння підвищенню інтеграції їхніх сімей до суспільства.

Виклад основного матеріалу. Організація соціального захисту сімей, у складі яких є особи, нездатні до самообслуговування, потребує, насамперед, зміни ставлення українського суспільства до інваліда зокрема та проблеми інвалідності в цілому. Розвиток цих людей значною мірою залежить від задоволення їхніх потреб іншими людьми внаслідок обмежень у спілкуванні, самообслуговуванні, пересуванні, контролі за їхньою поведінкою. Протягом багатьох років державна підтримка людей з особливими потребами обмежувалась лише матеріальним забезпеченням (пенсійні виплати), наданням медичних послуг (діагностика, лікування) та наданням початкової освіти (найчастіше – у спеціалізованих навчальних закладах). Як правило, люди з інвалідністю знаходилися в ізоляції від суспільства, оскільки більшість із них мали обмеження в пересуванні¹. Сучасна ситуація в Україні фактично не змінилася. В умовах економічної нестабільності ця категорія населення виявилась однією з найбільш незахищених. Аналіз сучасної практики доводить відсутність суттєвих змін у ставленні до людей з особливими потребами та недостатність цілеспрямованої роботи з ними та їхніми родинами. З огляду на це, перед соціальними службами постають завдання дотримання вимог держави та суспільства при організації надання допомоги сім'ям, у складі яких є особи, нездатні до самообслуговування, у сучасних соціально-економічних умовах.

Станом на 01.01.2013 р. в Україні найчастіше люди з обмеженими можливостями потребували допомоги в обслуговуванні відділеннями соціальної допомоги вдома, у соціально-побутовій адаптації та в наданні адресної грошової та натуральної допомоги (табл.1, рис. 2). Розподіл осіб, яким надано послуги територіальними центрами соціального самообслуговування, за регіонами України показано на рис. 3. Він свідчить, що найбільше громадян було

¹ Каргалова М. В. Система социальной защиты в Европе: модели, измерение, перспективы / М. В. Каргалова // Труд за рубежом. – 2008. – №2. – С. 103–110.

Таблиця 1

Частка осіб, які потребують допомоги, у загальній чисельності осіб похилого віку, інвалідів, хворих, інших громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах, % (станом на 01.01.2013 р.)

	Виявлено громадян похилого віку, інвалідів, хворих, інших громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах, осіб	з них потребують допомоги в обслуговуванні					
		у відділеннях соціальної допомоги вдома	у відділеннях соціально-побутової адаптації	у відділеннях соціально-медичних послуг	у стаціонарних відділеннях для постійного або тимчасового проживання	у відділеннях організації надання адресної грошової та натуральної допомоги	в інших підрозділах
Усього, осіб	1794648	617807	499647	193069	16045	376602	91478
Частка осіб, які потребують допомоги, у загальній чисельності осіб похилого віку, інвалідів, хворих, інших громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах, %	100,0	34,4	27,8	10,8	0,9	21,0	5,1

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

обслуговано в Донецькій, Львівській та Полтавській областях. Найменше осіб звернулося за допомогою до територіальних центрів соціального обслуговування Вінницької, Закарпатської областей та м. Севастополя.

Найголовнішим завданням у вирішенні проблеми соціального захисту сім'ї з особою, нездатною до самообслуговування, безумовно є подолання соціальної ізоляції такої людини. Йдеться, перш за все, про максимальне сприяння входженню цих людей у суспільство, активне засвоєння ними суспільних норм, вимог і традицій, іншими словами – їхню соціалізацію, передумовами якої є навчання, праця, мотивація до отримання заробітку тощо. Люди з

особливими потребами потребують не лише медичної, професійної та соціально-побутової реабілітації і матеріальної підтримки, а й створення належних умов для актуалізації власних здатностей, розвитку особистісних рис і задоволення потреб у соціальному, моральному і духовному самовдосконаленні.

Проблема соціального захисту особистості є багатоаспектною. Адже йдеться про соціальний захист як систему пріоритетів і механізмів реалізації законодавчо закріплених соціальних, політичних і економічних гарантій громадян, органів управління всіх рівнів, інших інститутів, а також систему соціальних служб, здатних забезпечити відповідний рівень соціальної захищеності, допомоги досягнути

Рис. 2. Частка осіб, які потребують допомоги, у загальній чисельності осіб похилого віку, інвалідів, хворих, інших громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах, % (станом на 01.01.2013 р.)

Джерело: Побудовано авторами за даними Державної служби статистики України

соціально прийнятний рівень життя населення, відповідно до конкретних умов суспільного розвитку³.

Залежно від низки обставин, у тому числі й ступеня адаптованості членів родини до проблем інвалідності особи, сім'я може сприяти або гальмувати процес її реабілітації. Тому особливою актуальності набуває організація соціально-педагогічної роботи із сім'ями, спрямована на підвищення рівня їхньої адаптації до життєвих умов, ускладнених нездатністю до самообслуговування членів родини.

В Україні велика увага приділяється організації допомоги соціально незахищеним категоріям громадян, зокрема особам з особливими потребами. Утім, державні та розроблені на їх основі регіональні програми недостатньо враховують інтереси сімей, у складі яких є особи, нездатні до самообслуговування.

Виникають певні протиріччя між: суспільним визнанням існування проблем сімей, у складі яких є особи, нездатні до самообслуговування, і відсутністю реальної допомоги їхнім родичам; пропагандою активної життєвої позиції громадян і несприянням ініціативам сімей, у складі яких є особи, нездатні до самообслуговування, у створенні власних недержав-

них організацій; декларуванням принципів гуманізму та існуючим негативним або байдужим ставленням до проблем таких сімей у суспільстві; потребами й інтересами рідних, що доглядають проблемну особу, і змістом, формами й методами роботи з такими сім'ями⁴.

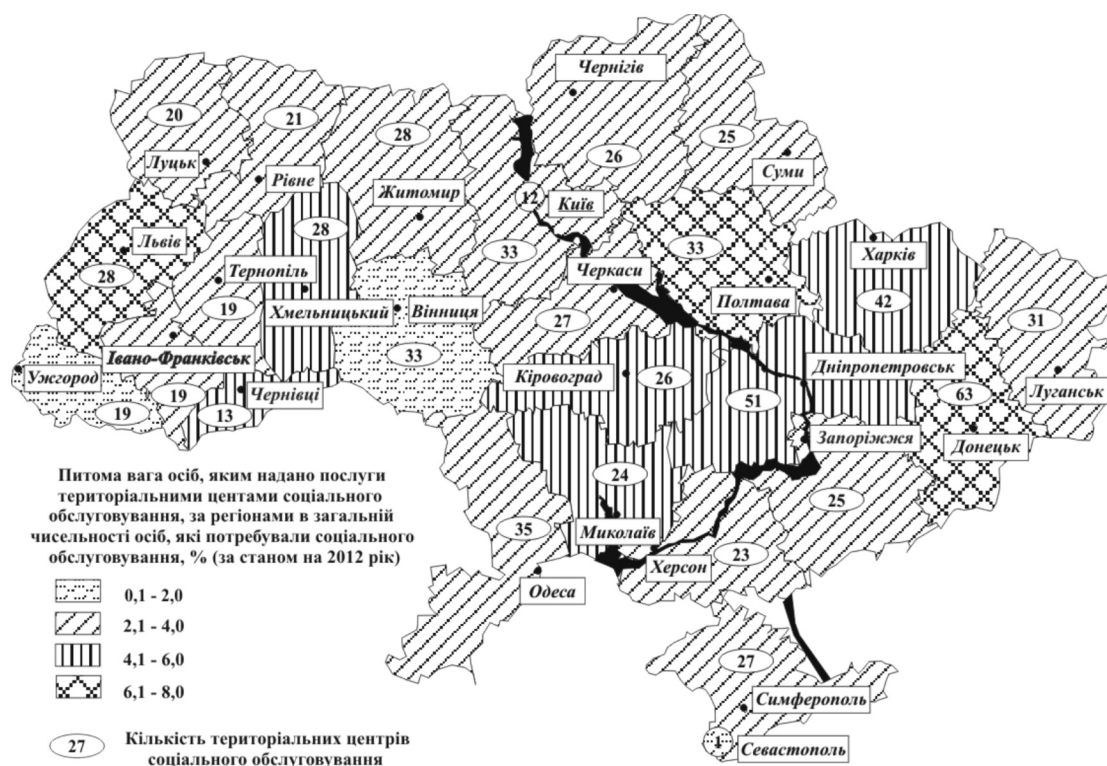
Аналіз проблеми дав змогу констатувати, що актуальним залишається питання єдиного понятійного апарату, ґрунтовної класифікації особливостей сімей, які доглядають осіб з особливими потребами.

Для таких сімей характерними є явища дезадаптації, психологічні проблеми, матеріальні труднощі, соціальна ізоляція, брак інформації щодо перспектив розвитку особи, часто виникають непорозуміння між подружжям та інше. Ці проблеми потребують комплексного вирішення, спільної взаємодії соціальних педагогів, реабілітологів, соціальних працівників, логопедів тощо. У ході аналізу літератури було встановлено, що такій сім'ї як соціальному інституту стає набагато складніше виконувати свої функції, оскільки кожна з них набуває нового значення, а окремі – стають невиконуваними. Сім'я втрачає притаманні їй соціальні якості на деякий час або назавжди⁵.

³ Зарубіжний і вітчизняний досвід соціального захисту людей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://book.net/index.php?p=chapter&bid=4288&chapter=1>.

⁴ Інформаційно-аналітичні матеріали щодо реформування вітчизняної системи соціального захисту. – Луганськ : ДУ НДІ СТВ, 2012. – С. 22–24.

⁵ Аалтонен Е. Система соціального захисту і соціальної освіти у Фінляндії / Еллі Аалтонен // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – №1–2. – С. 31–32.

Рис. 3. Питома вага осіб, яким надано послуги територіальними центрами соціального обслуговування, за регіонами в загальній чисельності осіб, які потребували соціального обслуговування, % (станом на 2012 р.)

Джерело: Побудовано авторами за даними Державної служби статистики України

Від ступеня адаптації сім'ї, яка доглядає особу, нездатну до самообслуговування, залежить якість життя всіх її членів. Хоча адаптація відбувається безперервно, частіше її пов'язують із періодами кардинальних змін у життєдіяльності індивіда і його оточення. Ефективність соціальної адаптації залежить від багатьох чинників: адекватності самосприйняття і сприйняття власних соціальних зв'язків сім'ї; адаптаційного потенціалу родини (ступінь здатності особистості пристосовуватися до нових умов соціального середовища); характеру (типу) адаптаційного процесу (активний чи пасивний) тощо. Порушення адаптації призводять до невротичних і психосоматичних розладів у родині й до дезадаптації сім'ї⁶.

Висновки. Виходячи з викладеного вище, можна зробити висновок, що в реальній практиці соціально-психологічної роботи із сім'ями, у складі яких є особи, нездатні до самообслуговування, відсутня

налагоджена система підтримки таких сімей: робота з членами родини проводиться нерегулярно; як правило, сім'я стає об'єктом уваги фахівців у рамках програм реабілітації хворої особи; підвищення рівня адаптації родин розглядається як засіб покращення умов соціалізації й адаптації саме особи, нездатної до самообслуговування.

Напрямами вирішення проблем сімей, у складі яких є особи, нездатні до самообслуговування, на наш погляд, виступають: удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази підтримки таких сімей; виділення в системі соціального обслуговування населення окремого сектору – надання послуг сім'ї інваліда; об'єднання зусиль зі створення, матеріального, організаційного забезпечення і розвитку центрів і клубів сім'ї інваліда; формування в суспільстві й, особливо серед здорового населення країни, поважного ставлення до способу життя цієї категорії сімей.

⁶ Холостова Е. И. Социальная работа с инвалидами / Е. И. Холостова. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К0», 2008. – С. 168.